

Joanna Machut-Kowalczyk

Uniwersytet Łódzki

<https://doi.org/10.18778/8220-584-8.02>

Obrońcy przy sądzie pokoju okręgu zgierskiego i łódzkiego w latach 1844–1876

Streszczenie

Obrońcy przy sądach pokoju zostali ustanowieni w 1808 r., początkowo jako urzędnicy nieetatowi. Kalendarzyki polityczne wyliczają ich wśród urzędników Sądu Pokoju Okręgu Zgierskiego od 1824 r. Zachowane w APŁ akta spraw opiekuńczych i karnych dokumentują czynności podejmowane przez obrońców sądowych w latach 1844–1876. Najczęstszą formą aktywności obrońców sądowych było spisywanie wniosków, podań i skarg. W sprawach opiekuńczych występowali jako pełnomocnicy opiekunów i członków rad rodzinnych. Uzupełniano nimi również skład rad rodzinnych. W sprawach wydziału policji prostej reprezentowali stronę skarżącą. Obwinieni z reguły zrzekali się prawa do korzystania z obrońcy.

Słowa kluczowe: obrońcy przy sądach pokoju, Sąd Pokoju Okręgu Zgierskiego, Sąd Pokoju w Łodzi.

1. Wstęp

Sądy pokoju na interesującym nas obszarze Królestwa Polskiego funkcjonowały m.in. na podstawie Ordynacji Kryminalnej Pruskiej [dalej: OKP] z 1805 r., Organizacji sądownictwa cywilnego z 18 maja 1808 r. i dekretu z 26 lipca 1810 r.¹ W ramach sądu pokoju funkcjonowały poszczególne wydziały: pojednawczy (w składzie z sędzią pokoju i pisarzem), sporny i policji prostej (w składzie z podsędkiem i podpisarzem, względnie pisarzem)². Obrońcy przy sądach pokoju

1 J. Machut-Kowalczyk, *Problemy z ustalaniem właściwości wydziału policji prostej sądu pokoju w Królestwie Polskim na przykładzie Zgierza i Łodzi w latach 1851–1870*, [w:] *Sądownictwo w Europie w XIX i XX wieku*, red. E. Leniart, R. Świrgoń-Skok, W. Właźlak, Kraków 2016, s. 40.

2 S. Kutrzeba, *Historia ustroju Polski w zarysie*, t. III, cz. I: *Po rozbiorach*, Lwów 1920, s. 71–74, 104; K.A. Heylman, *Historia Organizacji Sądownictwa w Królestwie Polskiem*, t. I, Warszawa 1861,

zostali ustanowieni w 1808 r.³, początkowo jako urzędnicy nieetatowi⁴. Urzędników tych mianować miała Komisja Rządowa Sprawiedliwości⁵. Poza obrońcami obrony podjąć się mogli inni urzędnicy sądowi⁶. Praktyka wypracowała zasady podejmowania się obrony w drobnych sprawach karnych. Jak pisał na łamach „Gazety Sądowej Warszawskiej” Walenty Miklaszewski w 1874 r.:

Z biegiem czasu, wprowadzie nie na żadnym przepisie ustawy, lecz w części na zwyczaju sądowym, w części zaś na reskryptach Komisji Rządowej Sprawiedliwości, utrwaliła się praktyka, że obrony przed sądami policyi prostej przynoszą za obwinionymi – obrońcy przy sądach pokoju; przed sądami policyi poprawczej – patronowie przy Trybunałach Cywilnych oraz obrońcy przy sądach pokoju⁷.

W powiecie (okręgu) zgierskim był sąd pokoju, który miał swoją siedzibę początkowo w Piątku⁸, następnie od lat 30. XIX w. w Zgierzu, a w 1864 r. został przeniesiony do Łodzi⁹. W Archiwum Państwowym w Łodzi zachowały się akta wydziału pojed-

s. 49, 80; S. Taylor, *Ustrój sądowy w Księstwie Warszawskim i Królestwie do roku 1876-go*, „Gazeta Sądowa Warszawska” [dalej: GSW] 1918, nr 41, s. 381–384; J. Machut-Kowalczyk, *Rola procesowa opinii biegłych lekarzy na przykładzie praktyki Sądu Policji Prostej Okręgu Zgierskiego w Królestwie Polskim w latach 1851–1870*, [w:] *Nil nisi veritas. Księga dedykowana profesorowi Jackowi Matuszewskiemu*, red. M. Gtuszak, D. Wiśniewska-Jóźwiak, Łódź 2016, s. 429–430; J. Machut-Kowalczyk, *Problemy z ustalaniem właściwości wydziału...*, s. 40–44.

- 3 Reskryptem z 30 lipca 1808 r. minister sprawiedliwości ustanowił obrońców przy sądach pokoju, zabronił im jednak stawać w wydziałach pojednawczych tych sądów – Zbiór Przepisów Administracyjnych Królestwa Polskiego [dalej: ZPAKP], Wydział Sprawiedliwości, Cz. II, A. Organizacja Sądownictwa Cywilnego, t. VI, Ustawy Organiczne Sądownictwa Cywilnego, s. 195 (przypisy).
- 4 Organizacja sądownictwa cywilnego wymieniała jedynie mecenasów przy sądzie kasacyjnym, adwokatów (przy sądzie apelacyjnym) i patronów przy trybunałach cywilnych. Przy sądach karnych ich nie ustanowiono. Aby zapełnić tę lukę, minister sprawiedliwości wydał reskrypt z 13 listopada 1809 r., zgodnie z którym patronowie, adwokaci i mecenasowie powinni na wezwanie sądu zastępować obrońców w sądach karnych – W. Miklaszewski, *Kto może być obrońcą przed sądem karnym?*, GSW, R. II, nr 46, s. 362; *Historia państwa i prawa Polski*, t. III: *Od rozbiórów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, Warszawa 1981, s. 129, 492.
- 5 ZPAKP, Wydział Sprawiedliwości, Cz. II, A. Organizacja Sądownictwa Cywilnego, t. VI, Ustawy Organiczne Sądownictwa Cywilnego, s. 201; *Historia państwa i prawa...*, s. 492; W. Witkowski, *Komisja Rządowa Sprawiedliwości w Królestwie Polskim 1815–1867*, Lublin 1986, s. 175–177.
- 6 § 463 Ordynacji Kryminalnej Pruskiej: „Obrony podjąć się mają obowiązek szczególnie obrońcy sądowi, bez względu na stan i zamożność oskarżonego. W braku tych, obowiązek obrony, na żądanie, przyjąć musi każdy etatowy urzędnik sądowy, tudzież każdy starszy aplikant sądowy. Wyjmują się od tego członkowie sądu wyższego i kryminalnego”. § 15 skróconego postępowania ministra sprawiedliwości z 17 maja 1808 r. stanowił: „W miejscach, gdzie patronów nie masz, powinni notariusze pełnić obowiązki obrońców” (tamże).
- 7 W. Miklaszewski, *Kto może być obrońcą...*
- 8 Taką informację podają kalendarzyki polityczne za lata 1816–1830.
- 9 J. Machut-Kowalczyk, *Początki łódzkiego sądownictwa*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2014, t. XVII, s. 149–150.

nawczego (lata 1844–1876) i policji prostej sądu (lata 1851–1870)¹⁰. Pierwszy z zespołów dokumentuje jedynie sprawy opiekuńcze. Drugi – drobne sprawy karne. W obu znajdujemy ślady działalności obrońców sądowych. Postaramy się na podstawie dostępnych źródeł archiwalnych i drukowanych¹¹ przedstawić specyfikę funkcjonowania obrońców sądowych przy sądzie pokoju w Zgierzu i Łodzi w latach 1844–1876.

2. Osoby pełniące funkcje obrońców

Kalendarzyki polityczne za lata 1816–1823 nie wymieniają obrońców przy zgierskim sądzie pokoju¹². Mogli oni jednak uczestniczyć w czynnościach tego sądu jako urzędnicy nieetatowi. Taką praktykę sygnalizuje literatura¹³.

Pierwszą informację o obrońcach sądowych przy Sądzie Pokoju Powiatu Zgierskiego odnajdujemy w kalendarzyku politycznym na 1824 r.¹⁴ Funkcje te pełnili wówczas: Roch Kozuchowski, Stanisław Sierzyputowski, Andrzej Policiński¹⁵. Liczba obrońców do 1843 r. wahała się od dwóch do pięciu¹⁶.

10 Archiwum Państwowe w Łodzi: zespół nr 53, Sąd Pokoju w Łodzi [dalej: SPwŁ]; zespół nr 120, Sąd Policji Prostej Okręgu Zgierskiego [dalej: SPPOZ]; Akta Miasta Łodzi [dalej: AMŁ], sygn. 673, „Akta Magistratu Miasta Łodzi w przedmiocie Sąd Policji Prostej”.

11 Wśród źródeł drukowanych warto wskazać m.in. *Gazetę Sądową Warszawską* i *Zbiór Przepisów Administracyjnych Królestwa Polskiego*. Spisy urzędników znajdujemy w kalendarzykach wydawanych przez Jana Netto w latach 1819–1835 i Franciszka Radziszewskiego w latach 1833–1849 (J. Weyssenhoff, *Polskie kalendarzyki polityczne*, Lwów 1926, s. 26). Nie dotarliśmy do kalendarzyków politycznych z lat 1831–1833. Podobne informacje znajdujemy później w rocznikach urzędowych do 1866 r. (oprócz lat: 1851–1853, 1857, 1861, 1863–1865).

12 *Kalendarzyk Polityczny pijarski na rok przestępny 1816*, s. 142; *Kalendarzyk Polityczny pijarski na rok: 1817*, s. 152; 1818, s. 152; 1819, s. 209–210; *Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok 1823*, s. 177.

13 *Historia państwa i prawa...*, s. 129, 492.

14 *Kalendarzyk Polityczny pijarski na rok: przestępny 1816*, s. 142; 1817, s. 152; 1818, s. 152; 1819, s. 209–210; *Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok: 1820*, s. 215; 1821, s. 165; 1822, s. 171; 1823, s. 177.

15 *Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok: 1824*, s. 177; 1825, s. 178; 1826, s. 199.

16 Kalendarzyki polityczne wymieniają wśród nich: od 1827 r. Kajetana Szczawińskiego, Rocha Dębskiego, Tomasza Zawiszę (1828–1838); od 1830 r.: Jana Cynę, Karola Tadeusza Pawłowskiego, Józefa Moszyńskiego (do 1840 r.), Pawła Wretowskiego (od 1839 r.); od 1841 r. Jana Szóstkowskiego (według *Kalendarzyka...* z 1842 r. pełnił już funkcję komornika przy tym sądzie). *Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok: 1824*, s. 177; 1825, s. 178; 1826, s. 199; 1827, s. 178; 1828, s. 214 i s. b. nr.; 1829, s. 219; 1830, s. 243; *Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok: 1834*, s. 342; 1835, s. 364; *Kalendarzyk polityczny na rok [...] wydawany za upoważnieniem Rządu przez Fr. Radziszewskiego*, Warszawa, R. 2, 1834, s. 181; R. 4, 1836, s. 232; R. 5, 1837, s. 228; R. 6, 1838, s. 179; R. 7, 1839, s. 182; R. 8, 1840, s. 184; R. 9, 1841, s. 187; R. 10, 1842, s. 171; R. 11, 1843, s. 243.

Tabela 1 przedstawia obrońców, którzy pełnili te funkcje w latach 1844–1876 przy Sądzie Pokoju Okręgu Zgierskiego (późniejszym Sądzie Pokoju w Łodzi). Wśród nich był Władysław Hertzberg, wcześniej kancelista tego sądu¹⁷, a od 1870 r. rejent¹⁸.

Tabela 1. Obrońcy przy Sądzie Pokoju Okręgu Zgierskiego (w Łodzi¹⁹) 1844–1876

Lp.	Imię i nazwisko	Okres
1	2	3
1.	Józef Lambert	1841–1856 ²⁰
2.	Teodor Laugner	1842–1854
3.	Roman Jaroński	1833–1847
4.	Ferdynand Szlimm	1848–1863
5.	Józef Bajkowski	1849–1858
6.	Józef Magnuski	1854–1876
7.	Roman Tekielski	1854–1861
8.	Jan Terpiłowski	1858–1859
9.	Józef Pstrągowski	1856–1876
10.	Konstanty Mierzejewski	1860–1874
11.	Władysław Hertzberg	1864–1870
12.	Jan Szóstkowski ²¹	od 1864

17 SPPOZ, sygn. 3, „Sprawa przeciwko Ekert Maryi o obelgi”, k. 5 (1856); sygn. 14, „Sprawa przeciwko Augustowi Kacper i innym o pobicie”, k. 4 (1862).

18 Był obrońcą sądowym jeszcze w 1868 r. Zmarł w 1874 r., osierocił czworo dzieci. SPwŁ, „Akta Sądu Pokoju dotyczące opieki urzędzonej nad nieletnimi Ludwikiem i Heleną Lebelt”, k. 48.

19 Zgodnie z rozporządzeniem z 24 stycznia/5 lutego 1867 r. Sąd Pokoju Okręgu Zgierskiego odbywający posiedzenia w Łodzi przyjął nazwę Sąd Pokoju w Łodzi – J. Machut-Kowalczyk, *Początki...*, s. 152.

20 Nie mamy informacji z 1857 r., w 1858 r. rocznik urzędowy nie wymienia go wśród obrońców.

21 W aktach Sądu Pokoju Okręgu Zgierskiego znaleźliśmy sprawę, w której skarżącym był jeden z obrońców tego sądu. 12 lutego 1864 r. obrońca sądowy Jan Szóstkowski, mieszkający w Zgierzu, wydzierżawił od Teresy Fiszer, na rok od 23 kwietnia 1864 r., mieszkanie z czterema pokojami i kuchnią, piwnicą, kawałkiem ogrodu, stajnią i wozownią w Łodzi, pod nr. 501. 18 grudnia 1864 r. oskarżył właścicielkę i jej syna o zniszczenie mienia: „Oskarżona wraz z synem przed paru tygodniami sposobem gwałtu i potajemnie odbili drzwi w Ścianie szczytowej Wozowni, które były gwoździemi zabite, w moim posiadaniu będącej”. Powstały otwór zdaniem skarżącego mógł spowodować zniszczenie wozu. Sąd zakwalifikował ten czyn jako samowładność z art. 628 UG. Akta miały zostać przesłane Prezydentowi Miasta Łodzi. Sąd zawiadomił skarżącego w 1865 r. o podjętych czynnościach. 7 lutego 1867 r. Szóstkowski odstąpił od skargi z powodu pojednania się z właścicielami mieszkania. SPPOZ, sygn. 60, „Sprawa przeciwko Teresie Fiszer o samowładność”, k. 3–5.

1	2	3
13.	Karol Jaroński	od 1873
14.	Piotr Wojciechowski	od 1875

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych zawartych w kalendarzykach politycznych²², rocznikach urzędowych²³ i zespołach archiwalnych²⁴.

3. Podejmowane czynności

Czynności podejmowane przez obrońców różniły się w zależności od rodzaju sprawy i wydziału, przed którym była ona rozpatrywana. Różnice były determinowane inną specyfiką spraw. Zachowane materiały z działalności wydziału pojednawczego dokumentują wyłącznie sprawowanie opieki nad małoletnimi. Tu aktywność obrońców wiązała się głównie z reprezentowaniem członków rad rodzinnych i opiekunów bądź uzupełnianiem składu rad rodzinnych. Akta Sądu Policji Prostej Okręgu Zgierskiego zawierają drobne sprawy karne. W tym wypadku aktywność obrońców przejawiała się przede wszystkim w pisaniu skarg przez pokrzywdzonych. Osobno omówimy zatem czynności podejmowane przez nich w ramach tych dwóch wydziałów.

3.1. Wydział pojednawczy

Akta Sądu Pokoju Okręgu Zgierskiego i Sądu Pokoju w Łodzi potwierdzają udział obrońców przy przygotowywaniu wniosków o zwołanie rady rodzinnej w celu ustanowienia opieki nad małoletnimi²⁵ (pod wnioskiem z dnia 19/31 sierpnia 1866 r. pojawiła się adnotacja: „z Szacunkiem za Franciszka Rasalskiego Hertzberg Obrońca Sąd”)²⁶.

22 *Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok: 1834*, s. 342; 1835, s. 364; *Kalendarzyk polityczny na rok [...] wydawany za upoważnieniem Rządu przez Fr. Radziszewskiego*, Warszawa, R. 2, 1834, s. 181; R. 4, 1836, s. 232; R. 5, 1837, s. 228; R. 6, 1838, s. 179; R. 7, 1839, s. 182; R. 8, 1840, s. 184; R. 9, 1841, s. 187; R. 10, 1842, s. 171; R. 11, 1843, s. 243; R. 12, 1844, s. 215; R. 13, 1845, s. 211; R. 14, 1846, s. 211; R. 15, 1847, s. 211; R. 16, 1848, s. 212; R. 17, 1849, s. 212.

23 *Rocznik urzędowy obejmujący spis naczelnych władz Cesarstwa oraz wszystkich władz i urzędników Królestwa Polskiego na rok...: 1850*, s. 365 (rocznik urzędowy nie wymienia obrońców); 1854, s. 437; 1856, s. 405; 1858, s. 365; 1859, s. 371; 1860, s. 373; 1862, s. 274; 1866, s. 402.

24 SPPOZ; SPwł.

25 J. Machut-Kowalczyk, *Rada rodzinna pod powagą sądu pokoju w świetle akt łączących, zgierskich i łódzkich z lat 1809–1876*, Łódź 2004, s. 210.

26 SPwł, „Akta opieki nieletnich Rasalskich”, k. 1. Zob. także: SPwł, „Akta opieki nieletnich po Wilhelmie Schwalm”, sygn. 13, k. 41, 43 (1867–1868); „Akta opieki nieletnich Perli Landau”, sygn. 40, k. 1 (1869).

Obrońców sądowych rzadko mocowano w praktyce do zastępowania opiekuna²⁷. Zdecydowanie częściej występowali oni w charakterze pełnomocników członków rad rodzinnych²⁸. Informację o takiej „plenipotencji” i jej formie znajdujemy w komparacjach protokołów z posiedzeń rad rodzinnych (przykłady: „ostatni z mocy pełnomocnictwa urzędowego przed Rejentem Jaworskim w Łodzi dnia 11/23 Maja r. b. zeznanego, przez Józefa Magnuskiego Obrońcę Sądowego z Łodzi zastąpiony”²⁹; „Rudolf Kindler z mocy listownego pełnomocnictwa przez Jana Szóstowskiego Obrońcę Sądowego zastąpiony”³⁰; „Karol Jasiński Obrońca Sądowy z mocy Plenipotencji prywatnej w dniu dzisiejszym udzielonej”³¹).

Rady rodzinne, organy, w skład których co do zasady wchodzić mieli krewni i przyjaciele, uzupełniane były często obrońcami sądowymi³². W komparacji protokołów z posiedzeń rady rodzinnej nieletnich Kądzierskich z 1/13 lipca 1866 r. w charakterze członka rady rodzinnej wpisany był m.in. obrońca sądowy Władysław Hertzberg „w braku krewnych przyjaciół”³³. Innym razem w miejsce zmarłego członka pojawił się „Józef Magnuski Obrońca Sądowy w miejsce zmarłego [...] do rady przybrany”³⁴.

Formalnym uzasadnieniem dla członkostwa w radzie rodzinnej była, w tym przypadku, przyjaźń ze zmarłym rodzicem. Jednak skala takiej praktyki zmusza

27 J. Machut-Kowalczyk, *Rada rodzinna...*, s. 235, 245.

28 Np. SPwŁ, „Akta opieki nieletnich po Danielu Grubert”, sygn. 26, k. 12 (1866); „Akta opieki nieletnich Lipowskich w Łodzi”, sygn. 42, k. 21 (1869); „Akta opieki nieletnich Kronsilber”, sygn. 29, k. 5 (1868); „Akta opieki nieletnich Hermanów”, sygn. 38, k. 92 (1873); „Akta opieki nieletnich Nejfeld”, sygn. 41, k. 38 (1870).

29 SPwŁ, „Akta opieki nieletnich Langhof”, sygn. 44, k. 6 (1871).

30 SPwŁ, „Akta opieki nieletnich Hoffmanów”, sygn. 55, k. 1 (1872).

31 SPwŁ, „Akta opieki nieletnich Drozdalskich”, sygn. 56, k. 1 (1873). Zob. też: „Akta opieki nieletnich Wagner”, sygn. 58, k. 1.

32 J. Machut-Kowalczyk, *Rada rodzinna...*, s. 73–76; 240–244.

33 Konstancy Mierzejewski: APŁ, zespół: AMŁ, sygn. 673, „Akta Magistratu Miasta Łodzi w przedmiocie Sąd Policji Prostej”, s. 113 (1866); Władysław Hertzberg, „Akta opieki nieletnich Kądzierskich”, sygn. 30, k. 1, 8 (1866); APŁ, zespół: AMŁ, sygn. 673, „Akta Magistratu Miasta Łodzi w przedmiocie Sąd Policji Prostej”, s. 269 (1867); Józef Pstrągowski, „Akta opieki nad nieletnim Teodorem Waeschake”, sygn. 16, k. 1 (1863); Józef Magnuski, SPPOZ, sygn. 3, „Sprawa przeciwko Ekert Maryi o obelgi”, k. 1 (1855); SPwŁ, „Akta opieki nad nieletnim po Wilhelmie Edwardzie Zachert”, sygn. 37, k. 2 (1869); „Akta opieki nieletnich po Danielu Grubert”, sygn. 26, k. 37 (1870); k. 57 (1873); „Akta nieletnich po małżonkach Berger”, sygn. 21, k. 6 (1870); „Akta nieletnich Lipowskich w Łodzi”, sygn. 42, k. 34 (1871); „Akta opieki nieletniego Bigoszewskiego”, sygn. 48, k. 24 (1876); Jan Szóstkowski: SPwŁ, „Akta opieki nieletniego Bigoszewskiego”, sygn. 48, k. 1, 4 (2 razy w 1870), k. 22 (1875) i k. 24 (1876); Piotr Wojciechowski: SPwŁ, „Akta opieki nieletnich Zwolińskich”, sygn. 61, k. 2 (1875); Karol Jasiński (obrońca sądowy), „Akta opieki nieletnich Zubrawskich”, sygn. 67, k. 1–2 (2 razy w 1875).

34 SPwŁ, „Akta opieki nieletnich po Danielu Grubert”, sygn. 26, k. 37 (1870). Zob. też: k. 57 (1873); SPwŁ, „Akta opieki nieletniego Bigoszewskiego”, sygn. 48, k. 22–23 (1875).

nas do refleksji³⁵. Tym bardziej, że w różnych radach rodzinnych członkami „z racji przyjaźni” zostają właśnie obrońcy i urzędnicy właściwego sądu pokoju³⁶.

W jednej z opiek nad pupilem, który nie miał krewnych, obrońca sądowy był najpierw członkiem rady rodzinnej. Następnie został wybrany opiekunem głównym małoletniego³⁷.

3.2. Wydział policji prostej

Obowiązujące w Królestwie Polskim procedury kryminalne przyjęły system śledczy postępowania karnego. Zbieranie dowodów, sprawdzanie i wyjaśnianie wszelkich okoliczności należało do sędziego instrukcyjnego³⁸. Oskarżonego trzeba było pisemnie pouczyć o służącym mu prawie obrony³⁹. Paragraf 452 OKP stanowił: „należy przed zakończeniem śledztwa zapytać oskarżonego, kogo chce mieć swoim obrońcą” (oskarżony mógł również sam sporządzić pismo obrończe⁴⁰). OKP umożliwiało korzystanie z porady obrońcy jeszcze w toku śledztwa. Mógł on być obecny przy przesłuchiwanie świadków, odbiorze przysięgi, potwierdzeniu tożsamości, przesłuchaniu obwinionego i przy zakończeniu śledztwa⁴¹. Ustanowienie obrońcy odbywało się protokolarnie (§ 440 OKP).

35 4/16 lutego 1876 r. rada rodzinna w interesie nieletniego Leona Konstantego dwóch imion Bigoszewskiego, w skład której wchodził z braku krewnych obywateli, w tym na sześciu członków dwóch obrońców sądowych – Józef Magnuski i Jan Szóstkowski, jak również podpisarz tego sądu. SPwł., „Akta opieki nieletniego Bigoszewskiego”, sygn. 48, k. 24. Podobnie 2/14 kwietnia 1875 r. Magnuski pojawił się w składzie rady rodzinnej nieletnich Grubert. SPwł., „Akta opieki nieletnich po Danielu Grubert”, sygn. 26, k. 71.

36 Taką praktykę potwierdza też korespondent GSW z Kalisza w 1874 r. – *Korespondencja Gazety Sądowej*, GSW 1874, nr 6, s. 47.

37 Rada rodzinna pod przewodnictwem sędziego pokoju Zacherta, złożona w dużej części z urzędników tego sądu, wybrała opiekunem głównym jednego z obrońców sądowych: „na głównego opiekuna w miejsce zmarłego wybiera Józefa Pstrągowskiego obrońcę sądowego w m. Łodzi zamieszkałego” – SPwł., „Akta opieki nieletniego Bigoszewskiego”, sygn. 48, k. 24.

38 § 2 OKP nakładał na organy obowiązek wszczynania postępowania z urzędu. KKGiP w 1847 r. wydzielił część przestępstw, w których postępowanie inicjowała skarga pokrzywdzonego – W. Miklaszewski, *Obrona obwinionego*, GSW 1874, nr 38, s. 297–298.

39 § 433 OKP.

40 § 444 OKP stanowił: „Jeżeli oskarżony w przypadkach do tego stosownych chce sam sporządzić pismo obrończe, będzie mieć na to dozwolony termin od 8 do 14 dni, który może być przedłużony jedynie dla ważnych względów”. Jak pisał Miklaszewski, przepis ten został ograniczony przez § 12 dekretu z 26 lipca 1810 r.: „W sprawach do sądów policyjnych i do wydziałów policji poprawczej po osądzenie przychodzących obwinionemu wolno jest albo samemu się bronić, albo też obronę swą powierzyć komu się jemu podobać będzie” – W. Miklaszewski, *Kto może być obrońcą...*, s. 361.

41 W. Miklaszewski, *Obrona...*, s. 300.

Paragraf 352 OKP stanowił, że „świadków winien słuchać sam sędzia”⁴². obrońca nie mógł zatem zadawać pytań. Mógł, zdaniem Miklaszewskiego, jedynie „przedstawić sędziemu instrukcyjnemu potrzebę uczynienia pewnych pytań lub otrzymania pewnych wyjaśnień od badanego”. obrońca sporządzał pisemną obronę obwinionego⁴³.

W praktyce sądowej, jak wskazuje Miklaszewski, był zwyczaj przyjmowania oświadczeń podsądnych co do obrony w protokole kończącym śledztwo. Jak zatem obrońca miał uczestniczyć w czynnościach śledczych, jeżeli w praktyce był ustanawiany po ich zakończeniu? Ta praktyka była, zdaniem badacza, niezgodna z ówczesnym prawem⁴⁴. Podobny obraz funkcjonowania obrońców wyłania się z akt Sądu Policji Prostej Okręgu Zgierskiego. Nie widać tam dużej aktywności obrońców przy czynnościach obwinionych. Protokoły z wyjaśnień zawierają jedynie formuły: „obrony i ustnego przymówienia się nie żądam”⁴⁵; „obrony i ustnego przymówienia zrzekam się”⁴⁶.

Obrońcy przygotowywali w toku śledztwa również inne pisma. Znajdujemy je jednak w sprawach poważniejszych, w których zgierski sąd policji prostej był jedynie organem prowadzącym tzw. śledztwo pierwiastkowe. Takich akt zachowało się niewiele. 5/17 października 1866 r. w piśmie spisany w imieniu żony obwinionego czytamy: „Dla tych powodów upraszam P^o Sądu o przesłuchanie Zawirzkiego i o łaskawe uwolnienie męża mojego z aresztu oraz jako niewinnego od wszelkiej odpowiedzialności – za Ludwikę Poznańską, K. Mierzejewski obrońca p. S. P. O. Z.”⁴⁷.

42 Tamże.

43 Tamże, s. 300–301.

44 § 433.2. OKP: „Obrońca obecny będzie przy przedstawieniu oskarżonemu treści sprawy albo przy ostatecznym badaniu lub słuchaniu świadków; naradza się z nim o środkach obrony, sporządza i podaje do akt pismo obrończe albo go broni protokolarnie” – W. Miklaszewski, *Kto może być obrońcą...*, s. 362.

45 SPPOZ, „Sprawa przeciwko Ekert Maryi o obelgi”, sygn. 3, k. 5 (1856); „Sprawa przeciwko Wilhelmowi Wajer [...] samowładność i obelgi”, sygn. 4, k. 5 (1861); „Sprawa przeciwko Annie Gamert o oszczerstwo”, sygn. 19, k. 5; „Akta Sądu Policji Prostej Okręgu Zgierskiego w sprawie pko: Józefie Blejcheter o potwarz”, sygn. 22, k. 4; „Sprawa przeciwko Augustcie Klejmet o obelgi i pogrożki”, sygn. 23, k. 3 (1862); „Sprawa przeciwko Marcinowi Kawka o odgróżki”, sygn. 110, s. 7 (1864); „Sprawa przeciwko Wilhelmowi Wagner, Dorocie Wagner o obelgi”, sygn. 111, s. 13–14; „Akta Sądu Policji Prostej Okręgu Zgierskiego. W sprawie pko: Wojciechowi Piotrkowskiemu. Obelgi wyrządzone Officyaliście w czasie pełnieni służby”, sygn. 68, k. 4 (1865).

46 SPPOZ, „A.S.P.P. Okr. Z. w spr. pko: Fryderykowi Simon o gwałtowne napadnięcie, samowładność i obelgi”, sygn. 25, k. 2 (1862). Zob. też: SPPOZ, „Sprawa przeciwko Samuelowi Herman [i innym] o pobicie z uszkodzeniem zdrowia”, sygn. 12, k. 4 (1863); „Sprawa przeciwko Warwżyńskiemu i Dawidowi Lubelskiemu o pobicie”, sygn. 71, k. 5 (1865); „Sprawa przeciwko Franciszkowi Slińskiemu o potwarz obwinionemu”, sygn. 114, k. 9–10 (1867).

47 SPPOZ, „Sprawa przeciwko Wincentemu Poznańskiemu o usiłowanie zabójstwa”, sygn. 102, k. 7.

Pełnomocnicy częściej podejmowali aktywność przy skarżących. Obróńcy sądowi urzędujący przy Sądzie Pokoju Okręgu Zgierskiego pisali m.in. skargi w imieniu pokrzywdzonych. Z samego dokumentu nie wynikało jednak, że sporządził go pełnomocnik. Dopiero pod koniec aktu widniał obok podpisu skarżącego podpis obrońcy sądowego⁴⁸, niekiedy z dodatkową adnotacją⁴⁹ („Hertzberg Obr. Sądowy za Hersza Szadłowica”⁵⁰ czy „za Tomasza Widelman J. Pstrągowski obr.”⁵¹).

Dodatkowym potwierdzeniem sporządzenia tej czynności przez obrońcę była adnotacja w protokole z przesłuchania skarżącego. W dokumencie takim z 16/28 lipca 1865 r. czytamy: „skargę przez Obrońcę Magnuskiego w imieniu moim na małżonków Wagnerów podaną i teraz mi odczytaną sądownie zatwierdzam i za pobicie mnie ukarania Wagnerów żądam”⁵².

Skarżący w praktyce mogli spisaną wcześniej skargę poprzeć lub nie. Była też możliwość sprostowania informacji w niej zawartych. W protokole z przesłuchania skarżącego z 7/19 listopada 1866 r. czytamy: „oni samej granicy nie zniszczyli, tylko z poza wierzb na granicy stojących, trawę z mej łąki zabrali – obrońca mój zatem piszący skargę w aktach tych na początku będącą omylił się, skoro napisał, że obwinieni granicę naruszyli i wierzby cięli”⁵³.

18/30 stycznia 1874 r. pełnomocnik stworzył pismo w sprawie prowadzonego dochodzenia o kradzież. Informował w nim o miejscu przebywania jednego z poszukiwanych sprawców tego czynu. Podpisał się: „Proszony do napisania K. Mierzejewski Obrońca p. SP w Łodzi”⁵⁴.

48 Np. SPPOZ, „Sprawa przeciwko Ekert Maryi o obelgi”, sygn. 3, k. 1 (1856); SPPOZ, „Sprawa przeciwko Wilhelmowi Wagner, Dorocie Wagner o obelgi”, sygn. 111, s. 7–8; „Sprawa przeciwko Karólowi Gotsch o gwałtowne napadnięcie i obelgi”, sygn. 8, s. 4 (1861/1862).

49 SPPOZ, „Sprawa przeciwko Józefowi Mycielskiemu i jego siostrze, Józefie Holwek o oszczerstwo i pobicie”, sygn. 57, s. 2. Inny przykład znajdujemy w skardze z 16/28 października 1864 r. Zamiast podpisu: Z uszanowaniem „XXX” Anny z Przybylskich *in fide*m K. Mierzejewski obrońca.

50 SPPOZ, „Sprawa przeciwko Fryderykowi Kühn, Adamowi Letarskiemu i Michałowi Wolle o zagrożenie pozbawienia życia i obelgi”, sygn. 112, s. 7–8 (1865).

51 SPPOZ, „Sprawa przeciwko Karólowi Kesler o obelgi i przeciwne prawu zatrzymanie”, sygn. 13, k. 1 (1862).

52 SPPOZ, „Sprawa przeciwko Wilhelmowi Wagner, Dorocie Wagner o obelgi”, sygn. 111, s. 13–15. Zob. też: SPPOZ, „Sprawa przeciwko Ekert Maryi o obelgi”, sygn. 3, k. 1 (1856); „Sprawa przeciwko Karólowi Gotsch o gwałtowne napadnięcie i obelgi”, sygn. 8, s. 8 (1862); „Sprawa przeciwko Fryderykowi Kühn, Adamowi Letarskiemu i Michałowi Wolle o zagrożenie pozbawienia życia i obelgi”, sygn. 112, s. 12 (1865/1866); „Sprawa przeciwko Wilhelmowi Mehring o uszkodzenie i zniszczenie znaków granicznych”, sygn. 113, s. 22 (1866).

53 SPPOZ, „Sprawa przeciwko Wilhelmowi Mehring o uszkodzenie i zniszczenie znaków granicznych”, sygn. 113, s. 17.

54 AGAD, zespół nr 217, Sąd Apelacyjny Królestwa Polskiego, „Akta Sądu Apelacyjnego Królestwa Polskiego w sprawie karnej przeciw Maryi Beer”, sygn. 8, s. 52–53.

Podsumowanie

Podsumowując, akta sądu pokoju zgierskiego i łódzkiego rejestrują aktywność obrońców sądowych: przy przygotowywaniu pism w sprawach opiekuńczych; w uzupełnianiu składów rad rodzinnych, reprezentowaniu jej członków lub opiekunów; pisaniu skarg w imieniu pokrzywdzonych i innych pism w toku śledztwa w drobnych sprawach karnych.

Protokoły z czynności przeprowadzanych przez podsędków zawierały z reguły informację o rezygnacji przez obwinionych z pomocy obrońcy sądowego w toku dalszego postępowania. Akta sądu pokoju dokumentują jednak drobne sprawy karne, w których kara nie przekraczała zazwyczaj kilku dni aresztu. Nieznaczny walor spraw mógł mieć wpływ na rezygnację przez strony z obrony. W praktyce sądu pokoju okręgu zgierskiego i łódzkiego widać związanie obrońców z bieżącymi zadaniami, z którymi borykały się sądy. Akta dokumentują, że byli to urzędnicy zatrudniani do spisania wniosku, podania, skargi od zainteresowanego. W zastępstwie pisarza lub podpisarza pełnili niejednokrotnie funkcję protokolanta. Urząd ten nie miał takiego charakteru, jaki obecnie ma zawód adwokata. Co więcej, obrony w wypadku braku obrońcy mógł wówczas podjąć się inny urzędnik sądowy.

Analiza materiału źródłowego zachęca do podejmowania szerszych badań nad funkcjonowaniem obrońców sądowych na całym obszarze Królestwa Polskiego.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Łodzi

Zespół nr 120, Sąd Policji Prostej Okręgu Zgierskiego;

Zespół nr 53, Sąd Pokoju w Łodzi;

Zespół: Akta Miasta Łodzi, sygn. 673, „Akta Magistratu Miasta Łodzi w przedmiocie Sąd Policji Prostej”.

AGAD

Zespół nr 217, Sąd Apelacyjny Królestwa Polskiego, „Akta Sądu Apelacyjnego Królestwa Polskiego w sprawie karnej przeciw Maryi Beer”, sygn. 8.

Źródła drukowane

- Kalendarzyk polityczny na rok 1834 wydawany za upoważnieniem Rządu przez Fr. Radziszewskiego, Warszawa 1834.*
- Kalendarzyk polityczny na rok 1837 wydawany za upoważnieniem Rządu przez Fr. Radziszewskiego, R. 5, Warszawa 1837.*
- Kalendarzyk polityczny na rok 1838 wydawany za upoważnieniem Rządu przez Fr. Radziszewskiego, R. 6, Warszawa 1838.*
- Kalendarzyk polityczny na rok 1840 wydawany za upoważnieniem Rządu przez Fr. Radziszewskiego, R. 8, Warszawa 1840.*
- Kalendarzyk polityczny na rok 1841 wydawany za upoważnieniem Rządu przez Fr. Radziszewskiego, R. 9, Warszawa 1841.*
- Kalendarzyk polityczny na rok 1842 wydawany za upoważnieniem Rządu przez Fr. Radziszewskiego, R. 10, Warszawa 1842.*
- Kalendarzyk polityczny na rok 1843 wydawany za upoważnieniem Rządu przez Fr. Radziszewskiego, R. 11, Warszawa 1843.*
- Kalendarzyk polityczny na rok 1844 wydawany za upoważnieniem Rządu przez Fr. Radziszewskiego, R. 12, Warszawa 1844.*
- Kalendarzyk polityczny na rok 1845 wydawany za upoważnieniem Rządu przez Fr. Radziszewskiego, R. 14, Warszawa 1845.*
- Kalendarzyk polityczny na rok 1846 wydawany za upoważnieniem Rządu przez Fr. Radziszewskiego, R. 14, Warszawa 1846 (zakończono drukować 20 grudnia 1845 r.).*
- Kalendarzyk polityczny na rok 1847 wydawany za upoważnieniem Rządu przez Fr. Radziszewskiego, R. 15, Warszawa 1847.*
- Kalendarzyk polityczny na rok 1848 wydawany za upoważnieniem Rządu przez Fr. Radziszewskiego, R. 16, Warszawa 1848.*
- Kalendarzyk polityczny na rok 1849 wydawany za upoważnieniem Rządu przez Fr. Radziszewskiego, R. 17, Warszawa 1849.*
- Kalendarzyk polityczny na rok przestępny 1836 wydawany za upoważnieniem Rządu przez Fr. Radziszewskiego, R. 4, Warszawa 1836.*
- Kalendarzyk polityczny na rok przestępny 1839 wydawany za upoważnieniem Rządu przez Fr. Radziszewskiego, R. 7, Warszawa 1839.*
- Kalendarzyk Polityczny pijarski na rok przestępny 1816, Warszawa 1816.*
- Kalendarzyk Polityczny pijarski na rok 1817, Warszawa 1817.*
- Kalendarzyk Polityczny pijarski na rok 1818, Warszawa 1818.*
- Kalendarzyk Polityczny pijarski na rok 1819, Warszawa 1819.*
- Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok 1820, Warszawa 1819.*
- Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok 1821, Warszawa 1820.*
- Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok 1822, Warszawa 1821.*
- Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok 1823, Warszawa 1822.*
- Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok 1824, Warszawa 1823.*
- Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok 1825, Warszawa 1824.*
- Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok 1826, Warszawa 1826.*
- Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok 1827, Warszawa 1827.*
- Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok 1828, Warszawa 1828.*

- Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok 1829*, Warszawa 1829.
Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok 1830, Warszawa 1829.
Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok 1834, Warszawa 1834.
Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok 1835, Warszawa 1835.
Rocznik urzędowy obejmujący spis naczelnych władz Cesarstwa oraz wszystkich władz i urzędników Królestwa Polskiego na rok 1850, s. 365 (rocznik urzędowy nie wymienia obrońców).
Rocznik urzędowy obejmujący spis naczelnych władz Cesarstwa oraz wszystkich władz i urzędników Królestwa Polskiego na rok 1854, s. 437.
Rocznik urzędowy obejmujący spis naczelnych władz Cesarstwa oraz wszystkich władz i urzędników Królestwa Polskiego na rok 1856, s. 405.
Rocznik urzędowy obejmujący spis naczelnych władz Cesarstwa oraz wszystkich władz i urzędników Królestwa Polskiego na rok 1858, s. 365.
Rocznik urzędowy obejmujący spis naczelnych władz Cesarstwa oraz wszystkich władz i urzędników Królestwa Polskiego na rok 1859, s. 371.
Rocznik urzędowy obejmujący spis naczelnych władz Cesarstwa oraz wszystkich władz i urzędników Królestwa Polskiego na rok 1860, s. 373.
Rocznik urzędowy obejmujący spis naczelnych władz Cesarstwa oraz wszystkich władz i urzędników Królestwa Polskiego na rok 1862, s. 274.
Rocznik urzędowy obejmujący spis naczelnych władz Cesarstwa oraz wszystkich władz i urzędników Królestwa Polskiego na rok 1866, s. 402.
Zbiór Przepisów Administracyjnych Królestwa Polskiego, Wydział Sprawiedliwości, Cz. II, A. Organizacja Sądownictwa Cywilnego, t. VI, „Ustawy Organiczne Sądownictwa Cywilnego”.

Literatura

- Heylman A., *Historia Organizacji Sądownictwa w Królestwie Polskiem*, t. I, Drukarnia Banku Polskiego, Warszawa 1861.
Historia państwa i prawa Polski, t. III: *Od rozbiórów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1981.
Korespondencja Gazety Sądowej, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1874, nr 6.
Korobowicz A., *Sądownictwo Królestwa Polskiego 1876–1915*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1995.
Kutrzeba S., *Historia ustroju Polski w zarysie*, t. III, cz. I: *Po rozbiorach*, Księgarnia Polska Bernarda Połonieckiego, Lwów 1920.
Machut-Kowalczyk J., *Początki łódzkiego sądownictwa*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2014, t. XVII.
Machut-Kowalczyk J., *Problemy z ustalaniem właściwości wydziału policji prostej sądu pokoju w Królestwie Polskim na przykładzie Zgierza i Łodzi w latach 1851–1870*, [w:] *Sądownictwo w Europie w XIX i XX w.*, red. E. Leniart, R. Świrgoń-Skok, W.P. Wlazlak, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Rzeszowskiego, Kraków 2016, s. 40–54.

- Machut-Kowalczyk J., *Rada familijna pod powagą sądu pokoju w świetle akt łączących, zgierskich i łódzkich z lat 1809–1876*, Wydawnictwo Head Republic, Uniwersytet Łódzki, Łódź 2014.
- Machut-Kowalczyk J., *Rola procesowa opinii biegłych lekarzy na przykładzie praktyki Sądu Policji Prostej Okręgu Zgierskiego w Królestwie Polskim w latach 1851–1870*, [w:] *Nil nisi veritas. Księga dedykowana profesorowi Jackowi Matuszewskiemu*, red. M. Głuszak, D. Wiśniewska-Józwiak, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016, s. 429–450.
- Miklaszewski W., *Kto może być obrońcą przed sądem karnym?*, „Gazeta Sądowa Warszawska”, R. II, nr 46, s. 361–364.
- Miklaszewski W., *Obrona obwinionego*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1874, nr 38.
- Płaza S., *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. II: *Polska pod zaborami*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2002.
- Taylor S., *Ustrój sądowy w Księstwie Warszawskim i Królestwie do roku 1876-go*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1918, nr 41.
- Weysenhoff J., *Polskie kalendarzyki polityczne*, Towarzystwo Miłośników Książki we Lwowie, Lwów 1926.
- Witkowski W., *Komisja Rządowa Sprawiedliwości w Królestwie Polskim 1815–1867*, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1986.
- Zawadzki S., *Prawo cywilne obowiązujące w Królestwie Polskiem*, t. III, nakładem wydawcy, Warszawa 1863.